

маанилүү. Мындан сырткары повесттеги окуяларды бири-бирине байланыштырып турат. Ошондой эле мазмуну боюнча жомоктор бири-биринен айырмаланып турганы менен чыгармадагы образдарды ачуу жагынан болсун, көтөргөн идеялары боюнча болсун бири-бирин толуктап, биринде айтылган ой экинчисинде уланып жүрүп отурат. Мына ушундай керемет касиеттери менен өзгөчө баага татыган табылгыс каражаттардан болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Далгат У.Б. Фольклор и современный литературный процесс. //Поэтика и традиция// – М., 1982
2. Ч. Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. –Б., 2014
3. Үкүбаева Л. Ч. Айтматов жана кыргыз адабияты. –Б., 2012
4. Ч. Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. –Б., 2014
5. Жумагулов М., Калмамбетов М. Ыймандуулуктун табияты-Б., 2012
6. Ч. Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. –Б., 2014
7. Ч. Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. –Б., 2014
8. Ч. Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. –Б., 2014
9. Бобулов К. Жаңы тилке - Б., 1991

УДК 801.7

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-2(1)-254-260

Аманкожоева Индира

Кыргыз-Түрк «Манас» университетити, түркология багыты, магистрант

Аманкожоева Индира

Кыргызско-Турецкий университет «Манас», направление тюркологии, магистрант

Indira Amankozhoeva

Kyrgyz-Turkish University Manas, Department of Turkology, Master's student

İndira Amankocoeva

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisan Öğrencisi

**ӨТМҮШТӨН БҮГҮНКҮ КҮНГӨ КАРАЙ -МАЙЫН ЧАКЧЫЛ МҮЧӨСҮ
ОТ ПРОШЛЫХ ЛЕТ К СЕГОДНЯШНИМ ДНЯМ СУФФИКС
ДЕЕПРИЧАСТИЯ -МАЙЫН В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE-MAYIN ZARF-FİİL EKİ
FROM THE PAST TO THE PRESENT IN THE KYRGYZ LANGUAGE
ADVERB-VERB SUFFIX -MAYIN**

Аннотация: Чакчыл – негизги этишти айкындап, кошумча же жардамчы кыймыл-аракетти көрсөтүүчү этиштин өзгөчө формасы. Түрк тилинде этиштин үч өзгөчө формасынын бири. Чакчыл түрк тилинде этиштерге -эсийе, -ип, -меден, -инже, -кен, -эли, -дикче, -эрек, -ир ... -мез, -дигинде, -е ... -е, -мексиз, -жесине мүчөлөрүнүн жалгануусу аркылуу түзүлөт. Бул мүчөлөр түрк тилиндеги үндөштүк мыйзамына же диалектиге жараша өзгөрүп турушу мүмкүн. Ал эми кыргыз тилинде чакчылды уюштуруучу мүчөлөр -ып, -а(й), -ганы, -ганча, -гыча, -майынча. Кыргыз тилиндеги -майынча чакчыл мүчөсү оозеки кепте -

майын формасына ээ. Бул форманы чыгармаларда көп эле кездештиребиз. Бирок, бул -майын формасы кыргыз тилинин грамматика китептеринде такыр көрсөтүлбөгөндүгүнөн улам колдонуудан чыгып калуу алдында турат. Кыргыз тилинин түштүк-чыгыш, түштүк-батыш жана түндүк диалектилеринде да кепте кеңири колдонулганы менен, бул варианттын кыргыз тилинин грамматика китептеринде көрсөтүлбөгөнү чоң кемчилик. Анын үстүнө -майынча формасы -майын формасынан келет. -Майын формасы Байыркы түрк тилинде -майынча мүчөсүнүн кызматын аткарганына, күнүмдүк турмушта колдонулганына карабастан грамматика китептеринде көрсөтүлгөн эмес. Бул вариант китептерде көрсөтүлбөгөндүктөн, кээ бир аймактарда колдонуудан чыгып калган. Изилдөө иштеринин жүрүшүндө тилчилердин пикирин сураганыбызда, алар -майын формасынан кабардар эместигин, сабак учурунда бул мүчө тууралуу сөз кылбай, -майынча формасы менен чектелишерин айтышты. Кээ бирөөлөр бул вариант, балким, “диалектик өзгөчөлүк” деп божомолдошту. Бирок -майын формасы диалектик өзгөчөлүк катары каралбашы керек. Анткени бул вариант белгилүү бир диалектиде эмес, түштүк-батыш, түштүк-чыгыш жана түндүк диалектилерде да кездешет. Байыркы түрк тилинде -мАТЫ(н), -мАЙЫ(н), -мАДЫ(н) карахан тилинде, -мАДЫ(н), хорезм тилинде -мАДЫ(н), -мАЙЫ(н), кыпчак тилинде -мАЙЫ(н), чагатай тилинде -мАЙЫ(н) катары белгилүү болгон -мАЙЫ(н) вариантын бир гана диалектилик өзгөчөлүк катары кароого болбойт. Байыркы түрк тилинен бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген -майын чакчыл мүчөсүнүн оозеки тилибизде толук түрдө колдонулуп, жазуучулардын эмгектеринде айтылып келе жатканы көңүл сыртында калтыра турган маселе эмес. -мАЙЫнЧА мүчөсү -мАЙЫн мүчөсүнө -ЧА бекемдөөчү мүчөсүнүн жалгануусу аркылуу түзүлгөн. -ЧА бекемдөөчү мүчөсү көбүнчө мүчө өз функциясын жоготкондо жалганат. Бул макалада кыргыз тилиндеги -мАЙЫнЧА/-мОюнЧА чакчыл мүчөсү изилденет. Бул мүчөнүн тарыхый процесстеги абалы изилденет. Бул мүчөнүн алкагындагы изилдөөлөргө жана булактарга басым жасалат.

Аннотация: Деепричастие – форма глагола, используемая в качестве наречия (индикатора) в предложении. Это одна из трех герундиальных групп в турецком языке. Образуется прибавлением суффиксов -есие, -ип, -меден, -инже, -кен, -эли, -дикче, -ерек, -ир... -мез, -дигинде, -е... -е, -мексизин, - жесине. Эти суффиксы могут варьироваться в зависимости от фонемы или диалектов турецкого языка. А в кыргызском языке суффиксами деепричастий являются -ып, -а, -ганы, -ганча, -гыча, -майынча. Суффикс деепричастий -майынча в кыргызском языке также имеет разговорную форму -майын. Эту форму мы видим и в произведениях. Однако, поскольку суффикс деепричастий -майын не упоминается в кыргызских учебниках по грамматике, он выходит из употребления. Несмотря на то, этот вариант широко используется как в юго-восточных, юго-западных, так и в северных диалектах, большим недостатком является то, что этот вариант не приводится в учебниках по грамматике кыргызского языка. Более того, суффикс -майынча происходит от суффикса -майын. Вариант -майын не указана в учебниках по грамматике, хотя это версия использовалась в Древнетюркском языке и используется в повседневной жизни. Поскольку этот вариант не указан в книгах, в некоторых регионах он не используется. В процессе исследования, когда мы получили мнения лингвистов, они заявили, что не знают о форме -майын и не проходят этот суффикс во время урока и ограничиваются только -майынча. Некоторые предполагали, что этот суффикс, возможно, является особенностью диалекта. Но суффикс -майын не следует рассматривать только как особенность диалекта. Потому что этот суффикс встречается не в определенном диалекте, а и в юго-западном, и в юго-

восточном, и в северном диалектах. Суффикс который использовался в Древнетюркском языке как -мАЫ(н); -мАйЫн, в карахандском языке -мАдЫ(н), в хорезмском языке -мАдЫн, -мАйЫн, в кыпчакском языке -мАйЫн, в чагатайском языке -мАйЫн, не может считаться только диалектным признаком. Нельзя не отметить, что суффикс деепричастий -майын, сохранившийся от Древнетюркского языка до наших дней, до сих пор употребляется в нашем разговорном языке в полной форме и используется в произведениях писателей. Суффикс -майынча образовался путем добавления суффикса подкрепления -ча, к суффиксу -майын. Суффикс подкрепления -ча обычно добавляется к суффиксу, когда суффикс теряет свою функцию. В данной статье будет исследоваться суффикс деепричастий -майынча/моюнча в кыргызском языке. Будет упомянут статус суффикса в историческом процессе. Особое внимание будет уделено исследованиям и источникам по этому вопросу.

Önsöz: Zarf-fiil veya gerundium; bir fiilin cümlede zarf (belirteç) görevinde kullanılan hâli. Türkçedeki üç fiilimsi grubundan biridir. Fiillere -esiye, -ip, -meden, -ince, -ken, -eli, -dikçe, -erek, -ir ... -mez, -diğinde, -e ... -e, -meksizin, -cesine eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Bu ekler, Türkçedeki ses uyumlarına veya ağızlara bağlı olarak, değişiklik gösterebilir. Zarf-fiiller, fiil kök ve gövdelerine getirilen eklerle geçici olarak zarf oluşturur ve çekim eki almaz. Kırgız Türkçesindeki -mAyInçA zarf-fiilinin konuşma dilinde -mAyIn şeklindeki hali de vardır. Bu biçimini eserlerde de görmekteyiz. Ancak Kırgızca gramer kitaplarında -mAyIn zarf-fiil ekinde hiç bahsedilmediği için kullanımdan düşecek duruma gelmektedir. Konuşmada Kırgızcanın hem güneydoğu, güneybatı hem kuzey ağızlarında çok kullanılmasına rağmen bu varyantının Kırgızca gramer kitaplarında gösterilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Üstelik -mAyInçA zarf-fiil eki -mAyIn zarf-fiil ekinde gelmektedir. -mAyIn şekli -mAyInçA'nın tam Göktürkçedeki hali olduğuna ve günlük hayatta kullanılmasına rağmen gramer kitaplarında gösterilmemektedir. Bu varyantın kitaplarda gösterilmediği için bazı bölgelerdeki ilçelerde kullanımdan çıkmıştır. Araştırma sürecinde de dilcilerin görüşlerini aldığımızda -mAyIn biçiminden haberleri olmadıklarını ve ders sırasında da bu ekin bahsetmeyip -mAyInçA ekiyle sınırlandıklarını söylediler. Bazıları bu ekin belki de ağız özelliği olduğunu tahmin ettiler. Ama -mAyIn eki sadece ağız özelliği olarak görülmemelidir. Çünkü bu eke belli bir ağızda değil, hem güneybatı, güneydoğu hem kuzey ağızlarında rastlanmaktadır. Göktürkçede -mAtI(n), -mAyIn, Karahanlıcada -mAdI(n), Horezmcede -mAdIn, -mAyIn, Kıpçakçada -mAyIn, Çağataycada -mAyIn şeklinde geçen -mAyIn eki sadece ağız özelliği olarak sayılamaz. Göktürkçeden günümüze kadar yaşamış olan -mAyIn zarf-fiil ekinin bu gün de tam şekliyle konuşma dilimizde kullanılması ve yazarların eserlerinde geçmesi göz ardı edilecek bir konu değildir. -mAyInçA eki ise -mAyIn ekine -çA pekiştirme ekinin eklenmesiyle oluşmaktadır. -çA pekiştirme eki genelde ek kendi işlevini kaybettiğinde eklenir. Bu makalede Kırgızcadaki -mAyInçA/-mOyUnçA zarf-fiil eki ele alınacak. Ekin tarihi süreçteki durumuna değinilecek. Bu konu üzerinde yapılan çalışmalar, kaynaklar üzerinde durulacaktır.

Abstract: Adverb-verb or gerund; a form of verb used as an adverb (indicator) in a sentence. It is one of the three gerundial groups in Turkish. It is formed by adding the suffixes -esie, -ip, -meden, -inje, -ken, -eli, -dikçe, -erek, -ir... -mez, -diginde, -e. -e, -mexizin, -cincine. These suffixes may vary according to the phoneme or dialects of the Turkish language. Adverbs-verbs temporarily form adverbs with suffixes given to the verb root and to the base and are not declined. The adverb -mayincha in Kyrgyz also has the colloquial form -mayin. We also see this form in works. However, since the suffix -mayin adverb-verb is never mentioned in Kyrgyz grammar textbooks, it drops out of use. Despite the fact that Kyrgyz is widely used in both southeastern, southwestern, and northern dialects, the big disadvantage is that this variant is not given in Kyrgyz grammar textbooks.

Moreover, the adverbial suffix *-mayincha* is derived from the adverbial suffix *-mayin*. The form *-mayin -mayincha* is not shown in grammar textbooks, although it is the full version in Goekturkic and is used in everyday life. Since this variant is not shown in books, it is not used in some regions. During the research process, when we got the opinions of the linguists, they stated that they did not know about the form *-mayin* and did not review this suffix during the lesson and were limited to *-mayincha*. Some suggested that this suffix might be a feature of the dialect. But the suffix *-mayin* should not be seen only as a feature of the dialect. Because this suffix is not found in a particular dialect, but in the southwestern, southeastern, and northern dialects. The suffix *-maty(n)*; *-mayin* in Gokturk; *-mady(n)* in Karakhagid; *-mady(n)* in Khorezm; *-mayin* in Kipchak; *-mayin* in Chagatai; cannot be considered as a dialectal feature alone. It should be noted that the adverb-verb suffix *-mayin*, which has been preserved from the Gokturkic language to our days, is still used in its full form in our spoken language and is used in works of authors. The suffix *-mayincha* is formed by adding the suffix of reinforcement *-chA* to the suffix *-mayin*. The reinforcement suffix *-cha* is usually added when the suffix loses its function. This paper will discuss the adverbial suffix *-mayincha/moyuncha* in Kyrgyz. The status of the suffix in the historical process will be mentioned. Particular attention will be paid to research and resources on this issue.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, -майын, -майынча/-моюнча, чакчылдын мүчөсү.

Ключевые слова: кыргызский язык, -майын, -майынча/-моюнча, суффикс деепричастий.

Anahtar kelimeler: Kırgız Türkçesi, -mAyIn, -mAyInçA/-mOyUnçA, zarf-fiil eki.

Keywords: Kyrgyz language, -mayin, -mayincha/-moyuncha, adverb-verb suffix.

Giriş. Zarf-fiil terimi Kırgız Türkçesinde çakçıl terimiyle karşılanmaktadır. Zarf-fiil (çakçıl), cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevinde kullanılan kelimedir (Çengel, 2005: 304). Çoğunlukla yükleme yöneltilen "nasıl" veya "ne zaman" sorularının yanıtıdır. Kırgız Türkçesinde zarf-fiil ekleri basit (cönököy çakçıl formlar): *-A/-O*; *-y*, *-(Ip)/(U)p* ve birleşik (tataal çakçıl formlar): *-GANI/-GONU* (Orhun yazıtlarında *-GalI*), *-GANçA/-GONçO*, *-GIçA/-GUçA*, *-mAyInçA/-mOyUnçA* olarak ikiye ayrılmaktadır. Kırgızcadaki zarf-fiil eklerinin kökeni geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Zarf-fiiller üzerine durulan iyi bir kaynak olarak sadece Askar Tursunov'un "Azırkı kırgız tilindegi çakçıldar" adlı çalışması söylenilebilir. Ancak bu çalışmada da zarf-fiillerin kökü geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Bu nedenle Kırgız Türkçesindeki zarf-fiil ekleri köken bakımından ele alınmalıdır. Bu çalışmada *-mAyInçA* zarf-fiil eki üzerine durulacaktır.

1. -mAyInçA zarf-fiil eki tarihi süreçte

-mAyInçA eki: *-ma* Eski Türkçe olumsuzluk ekinin (Çağdaş Kırgızcada olumsuzluk eki *-ba'dır*), *-y* yardımcı sesinin, *-ın* Göktürkçedeki zarf-fiil ekinin, *-ça* sınırlama ekinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bu ekteki *-çA* eki Askar Tursunov tarafından sınırlama eki olarak gösterilmektedir. *-çA* eki Göktürkçede eşitlik eki olarak kullanılmaktadır (günümüz Türkiye Türkçesinde de aynı görevde kullanılır). Göktürkçedeki bu eşitlik eki kullanımı daha da genişletilerek zarf-fiil eklerine eklenerek anlamı daha da kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Kırgızcadaki *-gI+çA*, *-gAn+çA* zarf-fiil ekleri, Türkçedeki *-In+çA* eki. *+çA* eki zarf-fiil eki içinde eşitlik eki olarak gösterilemediği için onun Askar Tursunov tarafından sınırlama eki olarak gösterilmesi doğrudur. Çünkü durum ekleri sadece isimlere eklenmektedir. Demek ki, burdan *-çA* ekinin kullanımı zaman içerisinde genişlemiştir sonucuna varılabilir. *-çA* eki *-mAyIn* ekini tamamlayan bir pekiştirme eki olarak da sayılabilir. Göktürkçede zarf-fiili bildiren *-ın* eki günümüz Kırgızcada kullanımdan düşmüştür. Yalnızca *-mAyInçA* zarf-fiil ekinin yapısında korunmuştur. Zarf-fiilin -

mAyInçA eki bazen kısaltılarak -mAyIn şeklinde de kullanılmaktadır (KR Uluttuk İlimler Akademiyası, 2015: 368). Örneğin, Men barmayın ketpey tur (Ben gelmeyince gitme).

-mAyIn eki Orhun yazıtlarında da –mayın şeklinde geçer:

Türk budun kanın bulmayın Tabğaçda adrıltı, kanlandı “Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı, hanlandı” (B.T. 2. satır, birinci taş, batı yüzü).

Bilge Tonyukuk Boyla Bağa Tarkan birle İleriş Kağan boluyın biriye Tabğaçığ öñre Kıtañığ yırıya Oğuzuğ öküş ök ölürti “Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İleriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü”(B. T. 6-7. satır, birinci taş, batı yüzü).

Öküş tiyin neke korkur biz? “Çok diye niye korkuyoruz?”(B. T. 4. satır, ikinci taş, batı yüzü) (Ergin, 64-66-76)vb.

-mAyIn eki Kıpçakçada hem -mAyInçA hem de -mayın şeklinde bulunmaktadır: akmayın, bolmayın, yémeyin, kélmeyinçe, körmeyinçe, almayınça vb. Horezmcede -mAdIn, -mAyIn şeklinde bulunmaktadır: bilmedin, unamadın, açmayın, külmeyin vb. Ama -mayın şekli -mAdIn’dan daha çok kullanılmıştır (Yüksekkaya ve Argunşah, 2012: 207). Karahanlıcada ise -mAdIn/-mAdI biçiminde mevcuttur: bilmedi “bilmeden”, ayıtmadı “sorulmadan”, tepremedin “kıpıldamadan”, yazuk kılmadın “günah işlemeden”. Çağataycada -mAy, -mAyIn şeklinde geçmektedir:

-mAy, olumsuzluk eki ile zarf-fiil eki -y’den oluşmuştur. Fiillere “-madan” anlamı katar. ol-may “olmadan”, kénéşin kılmay “istişare etmeden”, sözni uzalturmay muhtaşar kılduk “sözünü uzatmadan özetleik”, séni körmey yırakdın zâr boldum “seni uzaktan görmeyince ağladım”.

-mAyIn, fiillere “-madan” anlamı katar. Açılmayın “açılmadan”, bu Şibānī nālîşin fehm ét-meyin ‘ayb étmeniz “bu Şibāî nin inleme sebebini anlamadan ayıplamayınız”, fikr ét-meyin “düşünmeden”, kénéş kılmayın “istişare etmeden”, tök-meyin “dökmeden”, tın-mayın “durmadan”, yıkmayın koymas “yıkmadan bırakmaz” (Argunşah, 2013:156-157)

Yukarıda belirtildiği gibi –mAyInçA eki Göktürkçedeki (-ma+y+)ın ekinden gelmektedir. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesindeki –madan/-meden <-madın <-medin zarf-fiil (gerundium) ekinin yapısı üzerine” adlı makalesinde Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden ekinin –madın/-medin ekinden geldiğini belirterek, -madın eki ise -mayın ekindeki -d/-y ses değişimi dolaylı ortaya çıktığını söylemektedir. Ancak Talat Tekin’in “Orhun Türkçesi Grameri” adlı kitabında –(X)yIn eki farklı bir zarf-fiil eki –mAtI(n) eki farklı bir zarf-fiil eki olarak gösterilmiştir. Janos Eckmann da “Çağatayca El Kitabı” adlı eserinde -mAyIn ve –mAdIn ekleri farklı ekler olduğunu söylemektedir: *-may / -mey ve -mayın / -meyin gerundiumu olumsuz gerundiumdur. -may / -mey gerundiumu, -a / -e / -y ve -p gerundiumlarının olumsuz şekillerini yapar ve -mayın / -meyin (-madın / -medin’den değil) gerundiumu, -ban / -ben gerundiumunun olumsuz şekli yerine geçer (Eckmann, 1988: 116). Talat Tekin de Eckmann’ın görüşünü doğru bulmaktadır ve Zeynep Korkmaz’ın fikrine karşı fikirde bulunmaktadır:*

-madan / -meden <ma-d-ı-n / -me-d-i-n olumsuz anlamdaki –ma / -me eki+ -ı / -i gerundium eki ve “-n” arasına “-d” koruyucu ünsüzün gelmesiyle türetilmiştir (Z. Korkmaz, 1965:269). Z. Korkmaz’ın görüşleri aşağıdaki sebeplerden dolayı kabul edilemez: a) Türkçede yardımcı (koruyucu) konsonant sadece /y’dir; /d/ /t/ değildir. Ko-d-, to-d-, ı-d-, ki-d- onun önerdiği bu tahlil şekilleri yanlıştır. b) –A gerundium eki bir bir diğerine eklenmez. c) yirmedin ve irmedin KB den alınan örnekleri aslında yirmedin ve irmedin şeklindedir. Çünkü Lars Johansen tarafından kaydedildi ve doğrulandı (Tekin, 2010: 205).

Fakat Ahmet Bican Ercilasun’un “Türk Dili Tarihi” adlı çalışmasında -d- eki pekiştirme eki olarak gösterilmiştir:

-d- : *Pekiştirme işlevindedir; d bugün y'ye dönmüştür: ko-d-, ı-d- (göndermek), to-d- (doymak)*(a.g.y., 2004: 183).

Ahmed Bican Ercilasun ile Zeynep Korkmaz'ın fikirlerine dayanacak olursak -mAyIn ve -mAtI(n) ekleri aynı kökten gelmektedir.

Muna Yüceol Özezen'in "Türkçede zarf-fiiller ve zarf-fiillerde yapılaşma süreçleri" adlı makalesinde Eski Türkçedeki -mAyIn olumsuz zarf-fiilinin karşılığı olarak Kırgızcada -bay, -bey / -boy, -böy; -pay, -pey / -poy, -pöy eki gösterilmiştir (a.g.y., 2018: 92). Belki yazarın Eski Türkçedeki -mAyIn zarf-fiil ekinin tam şekliyle günümüz Kırgızcada var olduğundan haberi olmamış olabilir. Fakat Özezen aynı makalesinde -mAyInçA zarf-fiil ekinin bahsetmiş ve bu ek Türkiye Türkçesindeki -mAdAn ekiyle aynı görevde olduğunu belirtmiş. Yazar burdan yola çıkarak Eski Türkçesedeki -mAyIn zarf-fiil ekinin günümüz Kırgızcada da mevcut olduğunu ve -mAyInçA ekinin -mAyIn ekinin geldiğini çözebilirdi.

Mevlud Gültekin "Kırgız Türkçesinde zarf-fiiller ve Türkiye Türkçesi karşılıkları üzerine bir araştırma" adlı makalesinde -mAyInçA -mOyUnçA zarf-fiilin yapısını böyle açıklamaktadır: *-mA olumsuzluk ekine, -yIn zarf-fiil eki ve daha sonra da sınır ifade eden -çA ekinin birleşmesiyle oluşmuştur, yani -mayınça eki <-ma + yın + ça biçiminde oluşmuştur* (Gültekin, 2011: 115). Gültekin de Tursunov gibi ekin yapısındaki -çA ekini sınır ifade eden ek olarak göstermiştir. -mAyInçA zarf-fiilinde ana fiildeki eylemin yapılış sürecine kadar zarf-fiildeki eylem devam eder ve ana fiildeki eylemin yapılması zarf-fiildeki eyleme bağımlıdır. Yani zarf-fiildeki eylem ana fiildeki eylemi belli bir süreçte doğru sınırlıyor.

2. -mAyInçA ekinin kullanımı

Ekin asıl görevi zaman açısını göstermektir. Böyle durumda fiildeki ana eylem yapılan kadar zarf-fiildeki eylem sürecektir. Örneğin, *kün çıkmayınça okuuçulardı eşikke alıp cıkpa (güneş çıkmayınca öğrencileri dışarı götürme)*. Yani cumledeki ana eylemin yapılması zarf-fiildeki eyleme bağımlıdır. -mAyInçA ekinin -mAyIn şekli kuzey ağızlarında (Kırgızada ağızlar kuzey, güneydoğu, güneybatı ağızları olarak ayrılmaktadır) çok kullanılmaktadır. Güneydoğu ve güneybatı ağızlarında ise sadece bazı ilçelerde kullanılmaktadır. Büyük ihtimalle -mAyIn şeklinin güneydoğu, güneybatı ağızlarında kullanımdan düşmesi ekin bu şeklinin Kırgızca gramer kitaplarında gösterilmemesidir. Ancak bu varyantın gramer kitaplarında gösterilmemesine rağmen yazarların eserlerinde ve başka haber, duyuru gibi metinlerde görmek mümkündür: Bul ıret kırgızstandıktar kattalğan jerine barmayın mamleket başcını şayloo jana referendumga katışa albayt. (Bu defa Kırgızistanlılar kayıt olduğu mekanlarına gitmeden cumhurbaşkanı seçimlerine ve referandumu katılamayacaklar (<https://sputnik.kg/20201215/2-forma-shayloochu-dobush-beruu-1050785934.html>)).

Sonuç. Her dilin gramerinde en önemli dil unsuru fiildir. Çünkü her hangi bir durum, her hangi bir olay belli bir eylemden sonra ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen zarf-fiiller de önemli bir yere sahiptir.

Bu makalede Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki -mAyIn zarf-fiilinin durumunu araştırdık. Ek üzerine yapılan çalışmalar üzerine duruldu. Burada belirtilmesi gereken şey dilcilerin -mAyIn zarf-fiil ekinin kökeni konusunda kesin bir sonuca varamamalarıdır. Talat Tekin ve Janos Eckmann -mAyIn ve -mAtI(n) eklerinin ortasında bir bağ olmadığını, ikisi farklı ekler olduğunu söylemektedirler. Zeynep Korkmaz'ın ve Ahmet Bican Ercilasun'un -mAtIn'daki -d-/-t- sesinin pekiştirme (yardımcı) ses olarak belirttiklerine dayanacak olursak iki ekin kökü birdir sonucu çıkarılabilir. Fakat bu fikirleri kesin bir sonuç çıkarmak için yetersiz buluyoruz ve bu ekin kökeni üzerine durulması gerektiğini düşünüyoruz.

Kırgız Türkçesinde sadece -mAyInçA zarf-fiil ekinin sadece bu varyantıyla sınırlanmadan -mAyIn varyantı daha gramer kitaplarında gösterilmesi gerek olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Muna Yüceol Özezen gibi yurtdışı dilcilerin araştırmasında -mAyIn ekinin karşılığı olarak Kırgız Türkçesinde günümüzde -PAy eki kullanılıyor gibi yanlış fikirler ortaya çıkmaktadır. Oysa -mAyInçA zarf-fiil eki Eski Türkçedeki -mAyIn ekinden gelmektedir.

Kaynakça:

1. Abduvaliyev, İbragim (2015). *Azırkı kırgız tili*. Bişkek: Biyiktik Plus Yayınları.
2. Argunşah, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
3. Argunşah, Mustafa – Sağol Yüksekaya (2012). *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
4. Çengel, Hülya Kasapoğlu (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
5. Eckman, Jonas (1988). *Çağatayca El Kitabı*. çev. Güney Karaağaç. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. e-kitap: https://turuz.com/storage/Language/2018/2442-Chaghatayca_El_Kitabi_-Janos_Eckmann-Gunay_Qaraghac-1988-288s.pdf. (Erişim Tarihi: 05.01.2021)
6. Ercilasun, Ahmet Bican (2017). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
7. Ergin, Muharrem (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
8. Gülensoy, Tuncer (2016). *Kırgız Türkçesi Grameri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
9. Kara, Abdullah (2019). *Kırgızcada zarf-fiiller*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/6044/10233959.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
10. Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, gumanitardık cana ekonomikalık ilimler bölümü, Ç. Aytmatov atındaki institutu (2015). *Kırgız tilinin cazma grammatikası (azırkı kırgız adabiy tili)*. Bişkek: Avrasya Press Yayınları.
11. Kırgız SSR İlimder Akademiyası, Til cana adabiyat institutu (1964). *Kırgız tiliningrammatikası*. Kırgız mamlekettik okuu-pedagogika Yayınları.
12. Kırgız SSR İlimder Akademiyası, Til cana adabiyat institutu (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası*. Frunze: İlim Yayınevi.
13. Korkmaz, Zeynep (1965). *Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden <-madın <-medin zarf-fiil (gerundium) ekinin yapısı üzerine*. Türkoloji Dergisi, 2(1), 0-0. DOI:10.1501/Trkol_0000000028. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/841/10644.pdf>. (Erisim Tarihi: 28.11.2020)
14. Köktekin, Kazım (2017). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
15. Özezen, Yüceol Muna (2018). *Türkçede zarf-fiiller ve zarf-fiillerde yapılaşma süreçleri*. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 1. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/456460>. (Erişim Tarihi: 15.12.2020)
16. Tekin T. (2010). *-Matu(n) gerundiumu üzerine*. çev. Ümit Özgür Demirci. Dil araştırmaları, Sayı:6 Bahar 2010, 203-210ss. <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/244/makaleler/6/arastirmax-matin-gerundiumu-uzerine.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.01.2021)
17. Tursunov, Askar (1960). *Azırkı kırgız tilindegi çakçıldar*. Frunze: Kırgız mamlekettik okuu-pedagogika Yayınları.